

Міжнародна конференція «Європейські наративи та ідентичність: новий погляд на Україну»
Париж (Франція) 25-26 червня 2024 року

Проблеми паратекстуальної медіації у перекладі

*(на матеріалі сучасної української воєнної поезії та її франкомовних
інтерпретацій)*

Тетяна Качановська

кафедра теорії та практики перекладу романських мов

імені Миколи Зерова

Київський національний університет імені Тараса

Шевченка

ПЛАН ДОПОВІДІ

- Паратекст: функції, виклики, видавнича практика
- Кілька штрихів до діахронічного аналізу паратекстів до перекладних видань
- Коротка презентація досліджуваного корпусу
- Цільова аудиторія антології “*In Principio Erat Verbum. Ukraine: Poetry at War*” та горизонт її очікувань
- Обрані стратегії паратекстуальної медіації
- Проблеми і перспективи

I. Паратекст видання:

- Паратекстуальність: "відношення тексту до його найближчого навколотекстового оточення, адже саме елементи паратексту межують із текстом, а також контролюють, скеровують читача на сприйняття твору" (Genette 1997).
- Паратекст: *те, що дає змогу текстові стати книгою і у якості такої бути запропонованою читачам і (...) широкому загалу. Паратекст не стільки бар'єр чи закритий кордон, скільки поріг – чи те слово, яке використовував Борхес щодо передмови – "ганок", що пропонує світові в цілому можливість увійти всередину, або розвернутися і піти геть* (Genette 1987).

I. Паратекст видання:

Конституенти паратексту:

- авторіальні (заголовок, передмови, присвяти, епіграфи),
- редакційні (передмови, післямови, примітки, коментарі)...

НДАВ: Визначення та функції - 1

- **Науково-допоміжний апарат видання (НДАВ)** – складова *апарату видання*, сукупність додаткових пояснювальних (тлумачних) текстів, покликаних підготувати читача до сприйняття основного тексту, допомогти розібратися в складнощах змісту творів, опублікованих у виданні, сприяти підвищенню рівня його засвоєння (Поперечна 2021)
- **Складові НДАВ** (Поперечна 2021):
- передмова (автора, авторитетного фахівця, редактора, видавця),
- вступна стаття,
- післямова,
- коментарі,
- примітки.

НДАВ: Визначення та функції - 2

- Тимошик М.
Службова частина
(апарат) видання
/ Микола Тимошик
// Книга для
автора,
редактора,
видавця : прак.
посіб. 2-ге вид.,
стереотипне. Київ
: Наша культура і
наука, 2006. С. 157–
176.

Службова частина видання — це напрацьований історичним досвідом і регламентований певними нормами, зразками, стандартами тієї чи іншої країни мінімум уніфікованих інформаційних матеріалів видавничого походження, який вміщується, здебільшого, на початкових і прикінцевих сторінках видання з метою його ідентифікації користувачами як усередині країни, так і за рубежом, а також для бібліографічного опрацювання та статистичного обліку.

НДАВ: видавнича практика - 1

- Сучасні українські видавці **мінімізують** апарат видання, зводячи його до обов'язкових ідентифікаційних елементів, редукуючи, наприклад, вступні статті, **передмови**, післямови, **показчики**, **примітки**, **коментарі** та ін. (Благовірна 2017)
- Протилежна тенденція у Франції (Combe 2021): Пор. новий коментований переклад О. Маноні книги Адольфа Гітлера «Моя боротьба» (Mein Kampf)

НДА: Видавничка практика - 2

- *Historiciser le mal. Une édition critique de Mein Kampf d'Adolf Hitler. Nouvelle traduction, annotation critique, analyse historique. Sous la direction de Florent Brayard et Andreas Wirsching. Trad. de l'allemand par Olivier Mannoni. Fayard, en collaboration avec l'Institut für Zeitgeschichte, 848 p., 100 €*
- Une édition critique « adaptée et prolongée » de l'édition allemande du même objet : près de 3 000 notes en bas de page, ancrées dans une tradition allemande par l'historien Leopold von Ranke (Combe 2021)

НДА: видавнича практика - 3

- *Короткий нарис історії України* Михайла Грушевського та його франкомовні версії 1920, 1959 та 2022 рр.: біля витоків української “культурної дипломатії”

Видання 1920 р.

(Жуковський 1991-1992):

Франкомовна історія України охоплює 40 розділів, почавши від загальних даних про Україну і український народ, перегляду найважливіших історичних процесів за княжого, литовського, козацького періодів, культурно-національного відродження ХІХ ст., і допровадивши свій нарис до Визвольних Змагань з детальним представленням подій за Української Центральної Ради, згадки про Гетьманат і початок Директорії УНР, проголошенням Соборности українських земель 22 січня 1919 р. кінчаючи.

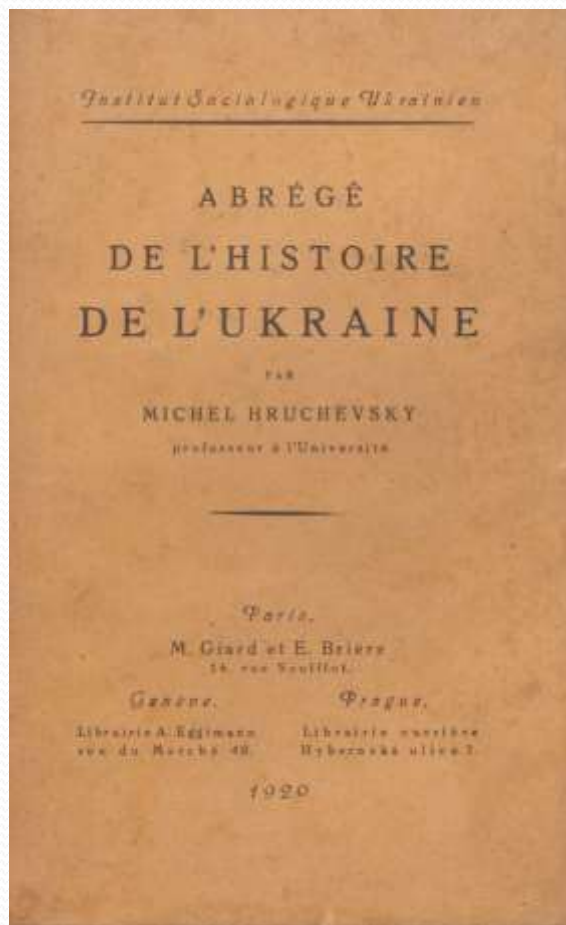
До загального 239 сторінкового тексту, додано: Головні події історії України в хронологічному порядку, від 839 року до 22 січня 1919 р. (об'єднання ЗУНР з УНР), список князів і гетьманів України від Олега Віщого до Кирила Розумовського, як також реєстр розділів з восьми томів великої *Історії України-Руси* М. Грушевського. До підручника подано в тексті п'ять історичних карт України різних періодів.

Видання 1920 р.

(Жуковський 1991-1992):

Короткий нарис історії України виготовлявся у 1919-1920 роках між Парижем, Женевою, Прагою і Віднем, і, на жаль, остаточний продукт не позбавлений багатьох прогріхів щодо французької мови, до чого французи дуже чутливі. Завважаються також помилки щодо історичної термінології, наприклад, у середньовіччю назву «Русь» перекладено як Росія, Київську Русь чи Київську Державу перекладено як Королівство Києва (Royaume de Kiev). Також непотрібно українські імена Петра Сагайдачного, Петра Могили зфранцужено на П'єр.

Видання 1920 р.:

Оригінал видання 1920 р. (еАрхів Грушевського):

9/111
I. Україна
те що ми звемо мисор 1 2
З географічного погляду (Україна, світло)
я найбільше висунено на захід обла-
сті Середземного моря. Річи і цюкнати
Горбогачі, кїматичні, фьора і фавна
очевидна способом розумовий її з
Східного Європи і західного Азії. Вис

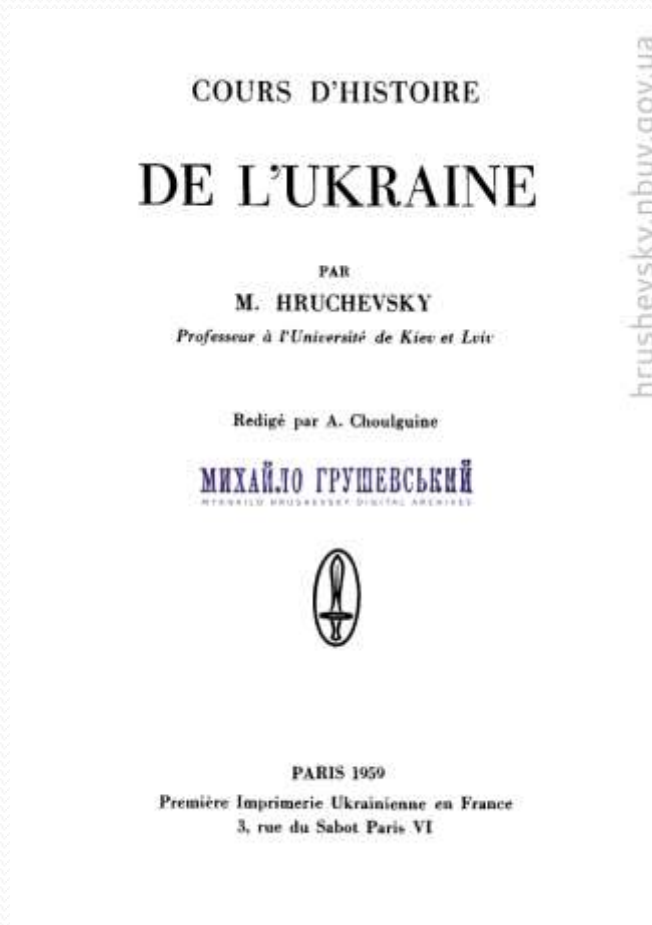
Видання 1959 р. (Жуковський 1991-1992):

Звертаючи увагу на ці недомогання, як також на вичерпаність видання, після другої світової війни молоді інтелектуали з Організації Української Молоді у Франції задумали перевидати цю історію України, поправляючи деякі з представлених повище недоліків твору Грушевського. Це друге видання під заголовком *Курс історії України* (*Cours d'histoire de l'Ukraine*) зредагував Олександр Шульгин і появилось у видавництві «Українського Слова» (PIUF) у 1959 р.

Нове видання, яке після тридцять років, знову було вичерпане, не позбавлене інших недоліків. Насамперед редакція дозволила собі на часті скорочення з оригінального тексту, наприклад, шостий розділ «Інтелектуальне життя Київської Русі», з чотирьох сторінок звужено до двох, аналогічно і в кінцевому розділі про «Українську Республіку — УНР». Поправивши французьку мову, редактор нового видання не поправив деяких фактичних помилок, наприклад дата заснування Київської Софії залишено 1034 роком, а смерть Катерини II 1795 р. Нова редакція не помістила добрі історичні карти з першого видання, натомість подала не завжди вдалі ілюстрації історичних діячів. Так само викинуто цінні додатки: головні події і список князів і гетьманів. До другого видання О. Шульгин додав добру біографію М. Грушевського і його концепцію історії Східньої Європи, пояснюючи французькому читачеві відому «Схему Грушевського».

Видання 1959 р.:

Hrushevsky M. Cours d'histoire de l'Ukraine / Redigé par A. Choulguine. Paris: Première Imprimerie Ukrainienne en France, 1959. 244 p.

Видання 2022 р.: 2 томи - 1

- Hrouchevskyi Mykhaïlo. Précis d'histoire de l'Ukraine : Volume 1. Des débuts de l'Ukraine au triangle Pologne-Moscovie-Turquie au XVIIe siècle / Traduction française revue et présentée par le Prof. Dmytro Tchystiak. – Rouen: Christophe Chomant Éditeur, 2022. – 162 p.
- Hrouchevskyi Mykhaïlo. Précis d'histoire de l'Ukraine : Volume 2. De l'époque de Mazeppa (fin du XVIIe siècle) à la proclamation de la République Ukrainienne (1917–1919) / Traduction française revue et présentée par le Prof. Dmytro Tchystiak. – Rouen: Christophe Chomant Éditeur, 2022. – 155 p.

Видання 2022 р. - 2

Mykhaïlo Hrouchevskyï

Précis d'histoire de l'Ukraine

Volume I :
Des débuts de l'Ukraine
au triangle Pologne-Moscovie-Turquie au XVIIe siècle.

Traduction française revue et présentée
par le Prof. Dmytro Tchysiak

Christophe Chermann Editions

Видання 2022 р. – 3

(передмова Д.Чистяка)

C'est dans le cadre de ces publications à portée internationale que voit le jour en 1920 en français *L'abrégé de l'histoire de l'Ukraine* distribué à Paris, Genève et Prague, que vous tenez entre vos mains et qui se termine par une invective contre le Conseil suprême des alliés qui laissait la Galicie orientale sous le contrôle de la Pologne : l'auteur espérait encore par son activité politique et civilisatrice faire entendre la voix du peuple ukrainien. En vain : la Pologne se livrait déjà à la « pacification » du territoire occupé, alors que les bolcheviks allaient faire entrer la République socialiste soviétique d'Ukraine dans l'URSS, préparant les batailles de la Seconde Guerre mondiale...

Видання 2022 р. – 4

(передмова Д.Чистяка)

Nous avons revu et corrigé la traduction française effectuée par l'Institut sociologique ukrainien en espérant que ces retouches mineures rapprochent le texte centenaire du lecteur contemporain : modification des structures grammaticales calquées de l'ukrainien, élimination des archaïsmes, orthographe plus appropriée, allègement (dans la mesure du possible) du style souvent alourdi par les constructions. Quant au contenu, nous n'y avons pas touché par respect pour l'auteur mais également pour

Видання 2022 р. – 5

(передмова Д.Чистяка)

rester fidèles au projet initial : certes, le texte garde certaines interprétations qui suscitent encore le débat des historiens, comme l'influence du facteur scandinave sur la formation de la Rous' Kyivienne. On verra une image trop critique de l'église uniate qui a été l'un des facteurs importants du renouveau spirituel ukrainien. Enfin, Hrouchevskyï ne ménage pas le hetman Pavlo Skoropadskyï (dont les mérites pour la culture ukrainienne sont indéniables) qui a renversé la Rada Centrale présidée par l'auteur de l'ouvrage.

Видання 2022 р. (vs. 1920 р.)

- Вступ (вид. 2022 р.): Д. Чистяк зазначає, що вніс лише незначні зміни, які носять редакційний характер, для того, щоб прояснити текст для сучасного французького читача (вилучено кальковані з української мови синтаксичні конструкції та архаїзми; внесено орфографічні правки для приведення тексту у відповідність із сучасним правописом; де можливо, внесено стилістичні правки там, де у тексті були заважкі конструкції.
Щодо змісту: змін не внесено «з поваги до автора».

Видання 2022 р. (vs. 1920 р.)

- немає мап, предметного покажчика, низки інших елементів паратексту,
- не враховано errata,
- відсутні авторські примітки:
 - подеколи їх перенесено до основного тексту,
 - подеколи навіть не туди, де в «Abrégé» стоїть зірочка.

Видання 2022 р.

• *Наприклад, примітку зі стор.12 **Абрéгé**, що містить коментар М. Грушевського щодо ставлення літописця до Новгородa:*

* Une remarque caractéristique c'est que le chroniqueur nous présente le pays de Novogorod comme la première base de l'expansion des Russes Scandinaves dans le monde slave. Mais pour les gens du pays de Novogorod la »Russie« c'était Kiev et l'Ukraine, par opposition à leur propre contrée. Ceci rend l'hypothèse du chroniqueur bien chancelante.

*перенесено до попередньої згадки про Новгород у тексті, яка відповідає с. 11 **Абрéгé**:*

Probablement nous observons là une conjecture émise par l'un des rédacteurs de la chronique de Kyiv qui prétend que le prince Igor était le fils du Varègue Rurik, prince de Novgorod : Igor et son oncle Oleg seraient venus à Kyiv avec des Varègues-Russes et auraient conquis le pays. **Remarquons que le chroniqueur nous présente le pays de Novgorod comme la première base de l'expansion des Russes scandinaves dans le monde slave. Mais pour les gens du pays de Novgorod « la Russie », c'était Kyiv et l'Ukraine, par opposition à leur propre contrée. Ceci rend l'hypothèse du chroniqueur bien chancelante.**

Видання 2022 р. vs. 1920 р.

1. L'Ukraine

Du point de vue géographique, le pays que nous appelons l'Ukraine comprend la partie la plus orientale des contrées méditerranéennes. Les frontières politiques n'étant pas tracées, on donne le nom d'Ukraine au territoire ethnographique habité en majeure partie par le peuple ukrainien, cette branche méridionale des Slaves orientaux. On peut en tracer le contour approximatif au moyen de deux lignes : l'une, nord-sud, allant de la Mer Noire à la rivière Pripiat (avec deux saillants vers le nord dans les régions du Boug et de la Desna), l'autre, de l'ouest à l'est, partant du San (quoique dans les Carpathes le territoire ethnographique s'étende plus loin vers l'ouest) et aboutissant au Don moyen. Sur ce territoire la population est, selon les statistiques, en majorité ukrainienne. La contrée présente les marques d'une intégralité, d'une unité géographique, qui ont fourni les conditions nécessaires pour que les Slaves orientaux qui l'habitent puissent former une branche ethnographique distincte et, au cours de l'évolution historique, développer les caractères distinctifs d'une nation.

Rattachée par certaines particularités géologiques et climatiques, par certains traits de sa flore et de sa faune, d'un côté à l'Europe orientale, de l'autre à l'Asie occidentale, c'est néanmoins la seule contrée de cette énorme plaine, que d'aucuns ont nommée eurasiatique, qui soit soumise à l'influence du climat méditerranéen. Non seulement son climat, mais aussi sa géologie, sa flore, et sa faune la relie à la Méditerranée. Ces immenses plaines, sorties de

L

L'Ukraine.

Au point de vue géographique, le pays que nous appelons l'Ukraine* comprend la partie la plus orientale des contrées méditerranéennes. Rattachée par certaines particularités géologiques et climatiques, par certains traits de sa flore et de sa faune, d'un côté à l'Europe orientale, de l'autre à l'Asie occidentale, c'est néanmoins la seule contrée de cette énorme plaine, que d'aucuns ont nommée eurasiatique, qui soit soumise à l'influence du climat méditerranéen. Non seulement son climat, mais aussi sa géologie, sa flore et sa faune la relie à la Méditerranée. Ces immenses plaines, sorties de l'Asie entre les monts Ourals et la Caspienne, s'avancent dans l'Europe, se rétrécissent entre la zone des forêts et la mer, s'enfoncent dans la bassin du Danube, s'europanisent dans leur partie occidentale, perdent leur caractère purement asiatique et strictement continental, s'adoucissent sous l'influence du climat maritime, en un mot «se méditerranéisent». C'est ce qui constitue le caractère géographique dominant de l'Ukraine.

A la lumière de ces observations géographiques, examinons l'histoire du pays et nous constaterons que, grâce à sa situation, l'Ukraine a fourni le point de

* Les frontières politiques n'étant pas tracées, on donne le nom d'Ukraine au territoire ethnographique, habité en majeure partie par le peuple ukrainien, cette branche méridionale des Slaves orientaux. On peut en tracer le contour approximatif au moyen de deux lignes: l'une, nord-sud, allant de la Mer Noire au Pripet — avec deux saillants vers le nord dans les régions du Bug et de la Desna — l'autre, de l'ouest à l'Est, partant du San (quoique dans les Carpathes le territoire ethnographique s'étende plus loin vers l'ouest) et aboutissant au Don moyen. Sur ce territoire la population est, d'après les statistiques, en majorité ukrainienne. La contrée présente les marques d'une intégralité, d'une unité géographique, qui ont fourni les conditions nécessaires pour que les Slaves orientaux qui l'habitent, pussent former une branche ethnographique distincte et au cours de l'évolution historique développer les caractères distinctifs d'une nation.

Видання 1959 р. vs. 1920 р.

L'UKRAINE

Au point de vue géographique, le pays que nous appelons l'Ukraine (1) comprend la partie la plus orientale des contrées méditerranéennes. Rattachées par certaines particularités géologiques et climatiques, par certains traits de sa flore et de sa faune, d'un côté à l'Europe orientale, de l'autre à l'Asie occidentale, c'est néanmoins la seule contrée de cette énorme plaine, que certains ont nommée eurasiatique, qui soit soumise à l'influence du climat méditerranéen. Non seulement son climat, mais aussi sa géologie, sa flore et sa faune la relient à la Méditerranée. Ces immenses plaines, sorties de l'Asie entre les monts Ourals et la Caspienne, s'avancent dans l'Europe, se rétrécissent entre la zone des forêts et la mer, s'enfoncent dans le bassin du Danube, s'europanisent dans leur partie occidentale, perdent leur caractère purement asiatique et strictement continental, s'adoucissent sous l'influence du climat maritime, en un mot « se méditerranéisent ». C'est ce qui constitue le caractère géographique dominant de l'Ukraine.

A la lumière de ces observations géographiques, examinons l'histoire du pays et nous constaterons que, grâce à sa

(1) Les frontières politiques n'étant pas tracées, on donne le nom d'Ukraine au territoire ethnographique, habité en majeure partie par le peuple ukrainien, cette branche méridionale des Slaves orientaux. On peut en tracer le contour approximatif au moyen de deux lignes : l'une, nord-sud, allant de la Mer Noire au Pripet — avec deux saillants vers le nord dans les régions du Bug et de la Desna — l'autre, de l'ouest à l'est, partant du San (quoique dans les Carpathes le territoire ethnographique s'étende plus loin vers l'ouest) et aboutissant au Don moyen. Cette contrée présente une unité géographique qui a fourni les conditions nécessaires pour que les Slaves orientaux du sud qui l'habitent pussent former une branche ethnographique distincte et, au cours de l'évolution historique, développer son caractère national.

L

L'Ukraine.

Au point de vue géographique, le pays que nous appelons l'Ukraine* comprend la partie la plus orientale des contrées méditerranéennes. Rattachée par certaines particularités géologiques et climatiques, par certains traits de sa flore et de sa faune, d'un côté à l'Europe orientale, de l'autre à l'Asie occidentale, c'est néanmoins la seule contrée de cette énorme plaine, que d'aucuns ont nommée eurasiatique, qui soit soumise à l'influence du climat méditerranéen. Non seulement son climat, mais aussi sa géologie, sa flore et sa faune la relient à la Méditerranée. Ces immenses plaines, sorties de l'Asie entre les monts Ourals et la Caspienne, s'avancent dans l'Europe, se rétrécissent entre la zone des forêts et la mer, s'enfoncent dans le bassin du Danube, s'europanisent dans leur partie occidentale, perdent leur caractère purement asiatique et strictement continental, s'adoucissent sous l'influence du climat maritime, en un mot « se méditerranéisent ». C'est ce qui constitue le caractère géographique dominant de l'Ukraine.

A la lumière de ces observations géographiques, examinons l'histoire du pays et nous constaterons que, grâce à sa situation, l'Ukraine a fourni le point de

* Les frontières politiques n'étant pas tracées, on donne le nom d'Ukraine au territoire ethnographique, habité en majeure partie par le peuple ukrainien, cette branche méridionale des Slaves orientaux. On peut en tracer le contour approximatif au moyen de deux lignes : l'une, nord-sud, allant de la Mer Noire au Pripet — avec deux saillants vers le nord dans les régions du Bug et de la Desna — l'autre, de l'ouest à l'est, partant du San (quoique dans les Carpathes le territoire ethnographique s'étende plus loin vers l'ouest) et aboutissant au Don moyen. Sur ce territoire la population est, d'après les statistiques, en majorité ukrainienne. La contrée présente les marques d'une intégralité, d'une unité géographique, qui ont fourni les conditions nécessaires pour que les Slaves orientaux qui l'habitent, pussent former une branche ethnographique distincte et au cours de l'évolution historique développer les caractères distinctifs d'une nation.

Рукопис М. Грушевського vs. видання 1920 р.

1) Коли не зазначається конкретні границі,
пояра України здебільшого в розумінні етно-
географічній - це територія гомодіальної україн-
ської мови, крім деяких місць на сході-
ноблизь Сіверського. В глибоких долинах се-
верної частини країни між Карпатським і північною бере-
говою (з двох висхідними на півночі-
східній в районі Буга і Десни); між Сівером
з півночі (в Карпатах і в долині річки
Тисою, в долині Дніпра і в долині Дністра);
східній до краю України в долині Дніпра;
східній до Карпатських гір і до Карпатського
півострова, що відокремлює її від Європи;
в осідку етнографічній мови, як і в історичній
історичній і сучасній українській мові.
У нас всі території української мови роз-
уміють за найбільш широким поняттям.

L L'Ukraine.

Au point de vue géographique, le pays que nous appelons l'Ukraine* comprend la partie la plus orientale des contrées méditerranéennes. Rattachée par certaines particularités géologiques et climatiques, par certains traits de sa flore et de sa faune, d'un côté à l'Europe orientale, de l'autre à l'Asie occidentale, c'est néanmoins la seule contrée de cette énorme plaine, que d'aucuns ont nommée eurasiatique, qui soit soumise à l'influence du climat méditerranéen. Non seulement son climat, mais aussi sa géologie, sa flore et sa faune la relie à la Méditerranée. Ces immenses plaines, sorties de l'Asie entre les monts Ourals et la Caspienne, s'avancent dans l'Europe, se rétrécissent entre la zone des forêts et la mer, s'enfoncent dans le bassin du Danube, s'euro-péanisent dans leur partie occidentale, perdent leur caractère purement asiatique et strictement continental, s'adoucissent sous l'influence du climat maritime, en un mot «se méditerranéanisent». C'est ce qui constitue le caractère géographique dominant de l'Ukraine.

A la lumière de ces observations géographiques, examinons l'histoire du pays et nous constaterons que, grâce à sa situation, l'Ukraine a fourni le point de

* Les frontières politiques n'étant pas tracées, on donne le nom d'Ukraine au territoire ethnographique, habité en majeure partie par le peuple ukrainien, cette branche méridionale des Slaves orientaux. On peut en tracer le contour approximatif au moyen de deux lignes: l'une, nord-sud, allant de la Mer Noire au Pripet — avec deux saillants vers le nord dans les régions du Bug et de la Desna — l'autre, de l'ouest à l'Est, partant du San (quoique dans les Carpathes le territoire ethnographique s'étende plus loin vers l'ouest) et aboutissant au Don moyen. Sur ce territoire la population est, d'après les statistiques, en majorité ukrainienne. La contrée présente les marques d'une intégralité, d'une unité géographique, qui ont fourni les conditions nécessaires pour que les Slaves orientaux qui l'habitent, pussent former une branche ethnographique distincte et au cours de l'évolution historique développer les caractères distinctifs d'une nation.

Приклад
оформлення
розпізнавального
апарату видання

(Тимошик 2006)

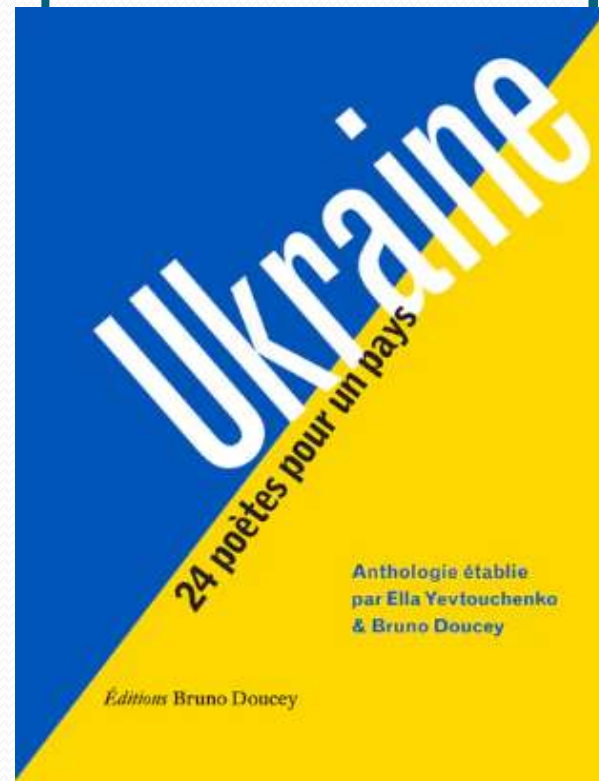

Рис. 4. Варіант розворотного титулу перекладного видання

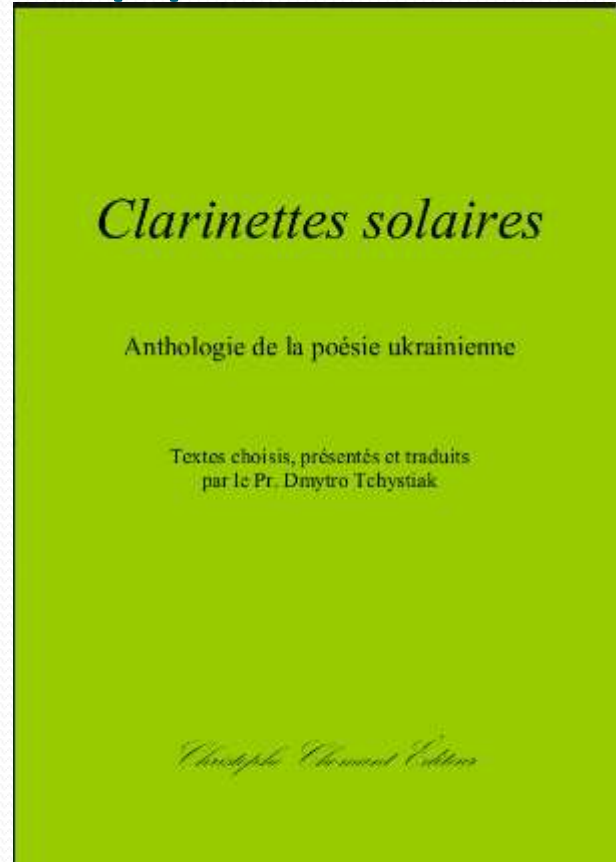
Проект «In principio erat Verbum»

- багатомовний проект, що має на меті укладання антології сучасної української воєнної поезії (2022-2024) ;
- перший етап видавничої реалізації проекту — українсько-французька поетична антологія «Україна: поезія війни».

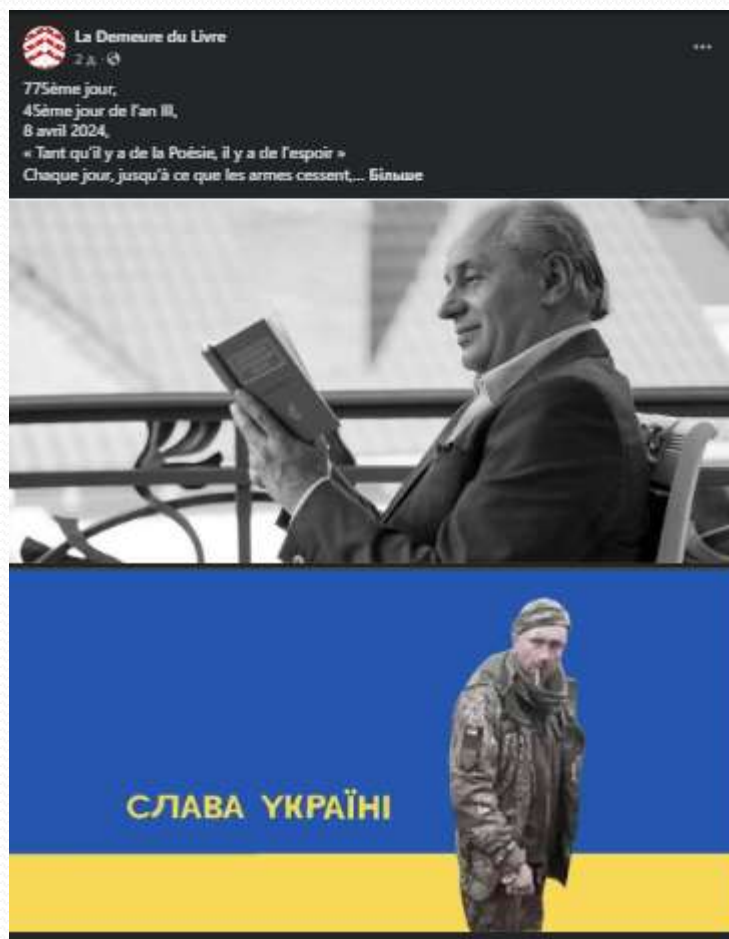
Контекст проєкту: видання 2022 р.

Обкладинки видань 2022 року

Довидавнича ініціатива М. Жоржа

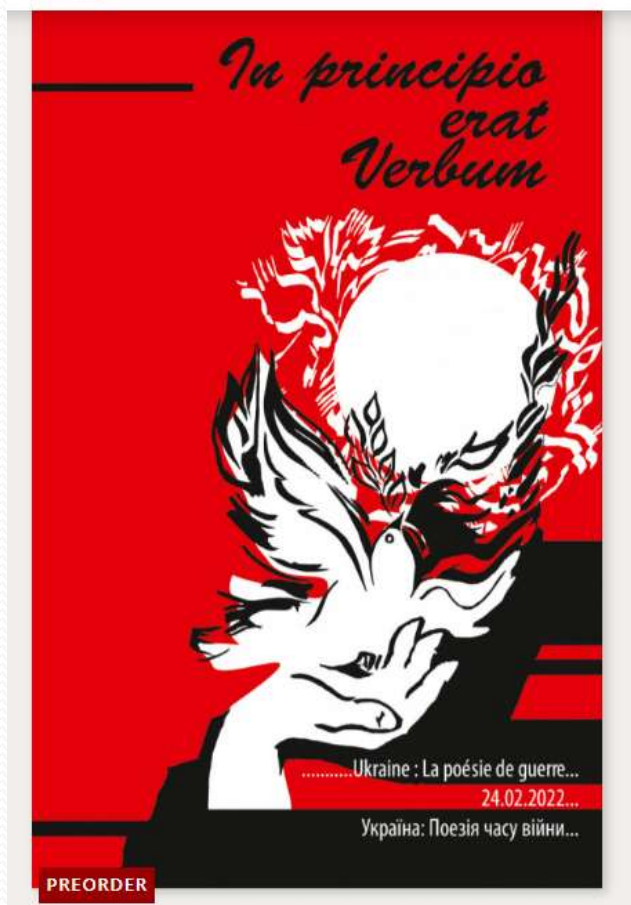
«In principio erat Verbum» (1)

- багатомовний проєкт антології сучасної української воєнної поезії (2022-2024) ;
- перший етап видавничої реалізації проєкту — українсько-французька поетична антологія «Україна: поезія війни».

«In principio erat Verbum»: еволюція художнього оформлення (худ. редактор В. Стасенко)

ASTROLABE PUBLISHING ▾

Антологія:

- відтворює обширну картину російсько-української війни;
- протагоністами низки творів є полегли воїни (Віталій Скакун — у поезії В. Махна, Ілля Чернілевський — у поезії О. Коханова тощо).

«In principio erat Verbum» (2)

Антологія: **160 біодовідок**

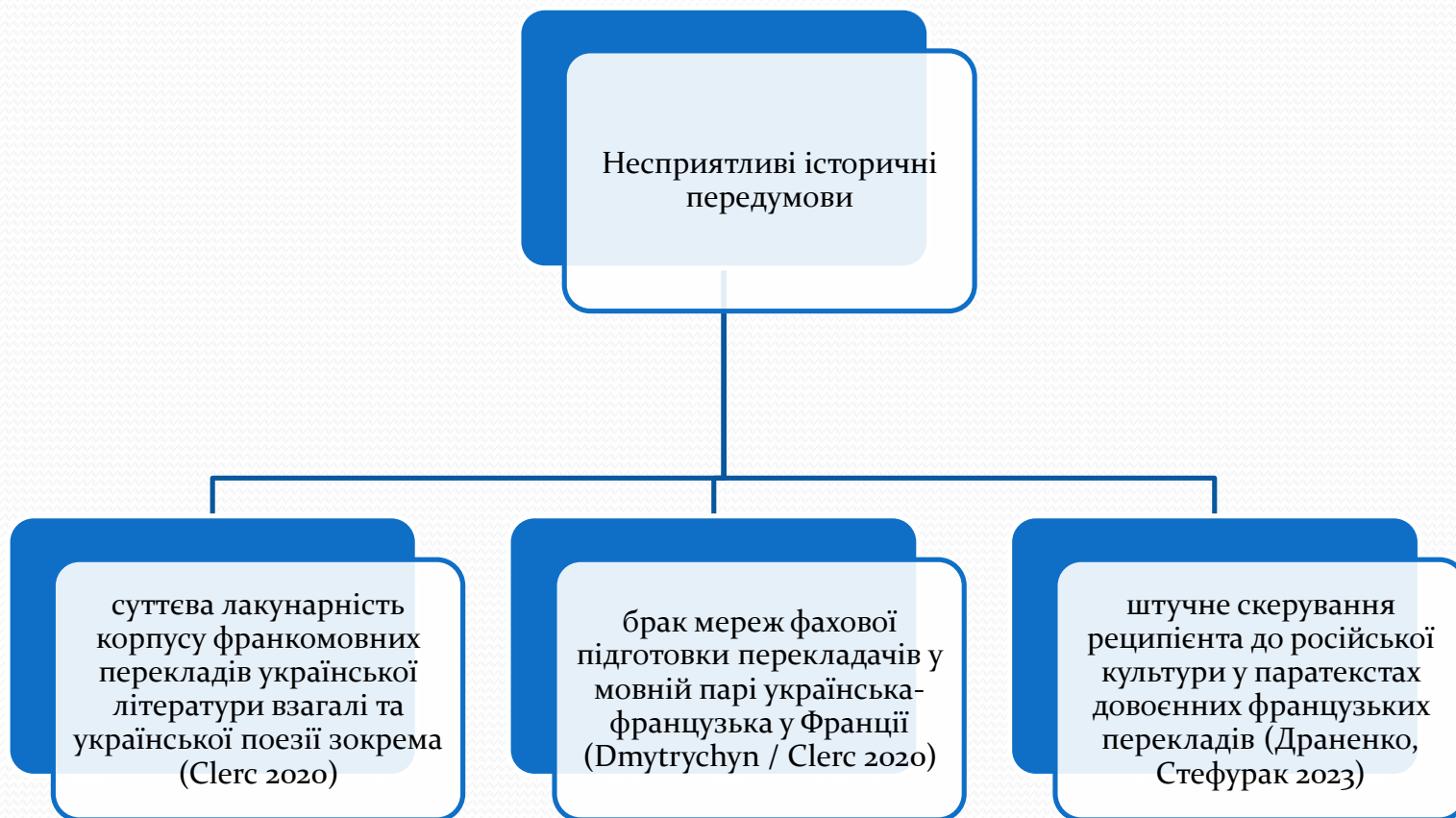
- Структуровані біографічні довідки авторів (з яких 110 українських і 5 – іноземних), 18 українських перекладачів і редакторів, 7 іноземних редакторів, 16 художників, 5 медійних партнерів проекту

«In principio erat Verbum» (3)

Специфіка змістового наповнення та упорядкування довідкового апарату в двомовному контексті:

- як врахувати горизонт очікувань цільової аудиторії?
- потреба в розвінчанні російської дезінформації та проросійських наративів (напр., щодо В. Скакуна і сучасних українських героїв взагалі, саме існування яких окремі франкомовні видання, зокрема, “EXPRESS” ставили під сумнів).

Цільова аудиторія антології “*In Principio Erat Verbum. Ukraine: Poetry at War*” та горизонт її очікувань

З історії ствердження української ідентичності та рецепції української літератури у Франції (1)

- **Період до першої пол. 1920-х рр.:** потужна антиукраїнська кампанія з російського та почасти польського боку

«З політичних кругів, особливо російських і польських, (...) ішли інсинуації, які представляли український рух взагалі, а українську літературу зокрема, результатами політичної інтриги, і з сих калюмній [які представляли український політичний і літературний рух інвенцією німецьких, австрійських чи польських політиків] — по звісному афоризму — завсіди зіставалося стільки, щоб заглушити і той слабкий інтерес, який могло розбудити в європейських кругах українське життя».

(М. Грушевський , 1921)

З історії ствердження української ідентичності та рецепції української літератури у Франції(2)

- **Період після падіння УНР:**

реєстрація українських емігрантів у Франції здебільшого як «росіян» (Loyer, 2008)

- В. Винниченко: «[для французького уряду та поліції] *ті країни, які не відділились від Росії, – просто не існують як нація. Мені категорично і безапеляційно панночка в поліції, видаючи папірець на право перебування, заявила, що Україна n'existe pas*»
цит.за: (Купин, 2013).

З історії ствердження української ідентичності та рецепції української літератури у Франції (3)

- **Радянські та постколоніальні проросійські міфи та наративи**

цит. за (Чередниченко, 2007):

- міф про етнічну єдність та однакову ментальність українців та росіян;
- стереотип щодо незначущості української мови та культури, котрі дехто розглядає як субстрат російської;
- твердження про регіонально-діалектний характер української мови, про її другорядність щодо російської.

З історії ствердження української ідентичності та рецепції української літератури у Франції (4)

- **Постколоніальні проросійські наративи** *цит. за (Delizée, Yudin, 2023):*
 - заперечення існування української національної ідентичності;
 - твердження про незавершеність процесів формування нації з посиленням на ідентифікаційну «окремішність» т.зв. «російськомовних регіонів» України.

З історії ствердження української ідентичності та рецепції української літератури у Франції (5)

- Героїчний спротив українського народу російській агресії:
 - ▶ сплеск інтересу до української культури у франкомовних країнах
 - ▶ поява низки нових перекладних та двомовних видань, що вже вийшли друком, чи тільки готуються до друку, а також довидавничих поетичних ініціатив на підтримку України, як-от щоденник перекладів віршів українських авторів, що його оприлюднює у соцмережах французький поет і перекладач Марк Жорж.

Позиція щодо кодифікації топонімів франкомовного відділу Групи експертів ООН з географічних назв

- Un système de translittération national qui n'a pas reçu d'approbation de résolution par le GENUNG est pris en considération dès lors que son usage s'avère officiel. Exemple : système officiel ukrainien 1996, révisé 2010.
- Le système du cyrillique fondamental (russe) de translittération (**sic !**) nommé GOST 1983 (*ГОСТ 1983*) a pour origine l'appellation *государственный стандарт* (soit *gosudarstvenny standart*), qui signifie la « norme d'État ». Ce système officiel de translittération, aussi connu sous le nom de GOST 16876-71, émane de la Direction principale de la géodésie et de la cartographie (*ГУСК*). Ce système recommandé par les Nations Unies a été approuvé en 1987 par la résolution V/18.
À ce système, s'articule, pour chaque langue slave, un système qui romanise les lettres particulières de l'alphabet de chacune de ces langues. Deux systèmes ont reçu l'approbation de résolution par le GENUNG (Bulgare III/10 [1977] révisé V/18 [1987], macédonien III/2 [1977]); les autres, adoptés sur le plan national, n'ont pas reçu d'approbation de résolution, mais sont pris en considération par le GENUNG (Systèmes biélorusse [2007], bulgare révisé [26-10-2006], kazakh (**sic !**), kirghiz (**sic !**), tadjik (**sic !**), ukrainien [2010]).
- Джерело:
http://www.toponymiefrancophone.org/divfranco/Bougainville/Systemes_de_romanisation.aspx

Енциклопедичні та довідкові видання: “Лярус(с)” 1949 р.

(джерело: Наші відгуки. *Україна: українознавство і французьке культурне життя*, Париж, 1949, 1: 56 та “Україна” в Лярусі 1949 р., *op.cit.*, 1953, 10: 911)

“УКРАЇНА” В ЛЯРУСІ 1949 р.

▲ Один з наших французьких друзів прочитавши “відгук” про українські деснітници в двохтомовому Лярусі 1949 р. (див. “Україна” № 1, стор. 56) звертає увагу, що ці неснітници особливо буйно росквіли в гаслі “України”, а саме: “немає одваги твердити, що українська держава існувала з IX в. нашої ери, але принаймні ця держава була (так!) пізніш вассал Литви, Польщі, Австрії (!) й Росії раніше, ніж зникнути, як політична одиниця в XVII в... Відновлена в листопаді 1917 р. у формі УНР, вона воювала 1919 р. подяків спершу, потім росіян більшовиків, що їх вигнав у вересні 1919 р. з Києва Денікін... Потім антибільшовицькі сили Денікіна й Жолчка почали боротьбу з Врангелем (так!)... Німцям це вдалося, як вони цього бажали, (так!) воскресити 1941 р. українську державу...”

● В останньому виданні славнознавчого словника Лярус(с) (Nouveau Larousse Universel) на стор. 446 знаходимо на слово “Козаки” таке пояснення: “Ізмова слов'янського походження, які створили на півдні Росії, в Туркестані й Сибіру, військові колонії або станції, поділені на групи, де на чолі кожної стоїть гетьман (сотама). Це відважні кіннотчики”.

Дивно, що така неснітница могла потрапити до цього французького повного словника.

На стор. 240 читаємо, що в Бересті (Литовському) були укладені два мирні договори: мир між Німеччиною і Радянською Росією та, трохи пізніше, мир між Німеччиною і Україною”. Як відомо, справа малася якраз навпаки: договір між Центральними державами і Радянською Росією був підписаний 3 березня 1918 р., а договір з Українською Народньою Республікою — 9 лютого 1918 р.

Такі ж самі баламутетия ширить словник і щодо Києва та Костомарова. Як вірити Лярус(с), то столицю України зайняли німці в 1914-1917 роках (!), і більшовики звільнили її після “російської революції” (стор. 1071). “Щождо Костомарова (стор. 1071), “російського міста і історика”, в статті про нього назва України навіть не згадується. Кудижне, видно, редакція українського відділу в славному французькому словнику.

Енциклопедичні та довідкові видання: енциклопедія “Лярус(с)” (поточна електронна версія)

État de Kiev ou Russie kievienne

Premier État des Slaves de l'Est (ixe-xiiie s.), qui se développa sur le cours moyen du Dniepr, autour de Kiev.

Il s'étend du Dniestr et du Boug occidental, à l'ouest, à la haute Volga, à l'est, de Beloïe Ozero (Lac blanc), au nord, jusqu'à la mer Noire et possède même Tmoutarakan dans la presqu'île de Taman. Bien que, au milieu du xiiie siècle, cet État se soit désintégré en principautés indépendantes, celles-ci conservent, chez certains historiens, l'appellation de « Russie kievienne » jusqu'à la conquête mongole (1236-1240).

Les Slaves de l'Est qui ont constitué l'État de Kiev se diviseront par la suite en Russes (Grands-Russiens), Ukrainiens (Petits-Russiens) et Biélorusses (Blancs-Russiens).

(...)

LA DÉSINTÉGRATION DE L'ÉTAT DE KIEV (V. 1150-1236)

La cinquième période est caractérisée par la désintégration de la Russie kievienne en principautés indépendantes : la principauté de Kiev, la Galicie et la Volhynie sur la rive droite du Dniepr, celles de Pereiaslav, Tchernigov et Novgorod-Severski sur la rive gauche du Dniepr ; les principautés de Polotsk et Smolensk sur le haut Dniepr, celle de Novgorod au nord-ouest ; les principautés de Riazan et de Vladimir-Souzdal à l'est. Cette dernière connaît un essor remarquable à la fin du xiie siècle, et est, avec la Galicie, l'un des principaux refuges des traditions kieviennes.

Pour en savoir plus, voir l'article Histoire de la Russie.

Джерело: <https://www.larousse.fr/encyclopedie/autre-region/%C3%89tat-de-Kiev/127474>

Обрані стратегії паратекстуальної медіації

me et la ville de Sebastopol. Le mépris pathologique de la Moscovie pour les droits et les libertés des peuples et des nations est ancien. En fait, la campagne pour le « retour » de Kyïv* sous la domination de Moscou avait commencé dès le premier jour de la restauration de notre indépendance, le 24 août 1991. Mais ce n'est qu'à partir du 24 février 2022 que cette guerre devient réellement visible et sujet d'actualité dans le monde entier. À partir de ce jour, le cri de ceux qui sont tombés sous les attaques de missiles et les frappes aériennes, qui ont été écrasés par des chars dans leurs voitures ou abattus par des mitrailleuses sur le pas de leur maison, monte vers le ciel et on n'a pas besoin de métaphores pour l'entendre.

Les origines de cette guerre, plus que jamais existentielle, remontent au XIIIe siècle, quand commença l'éternel affrontement entre la libre Kyïv et la despotique Moscou. Le temps est enfin venu pour les chercheurs (Serhii Plokhiy, Timothy Snyder) de mettre en lumière cette généalogie historique pour que le monde puisse devenir plus sûr.

* Les auteurs de l'anthologie recommandent l'emploi de la graphie Kyïv pour désigner la capitale de l'Ukraine, et de la graphie Rous de Kyïv pour désigner, suivant la définition donnée par V. Aristov, le premier État (fin du Xe – XIIIe s.) qui se développa en l'Europe de l'Est, autour de Kyïv. Formée d'un ensemble de terres gouvernées par la dynastie riourikide, la Rous de Kyïv présentait des similitudes avec l'État mérovingien. Ce fut en Rous de Kyïv que naquit Anne de Kyïv, devenue reine de France en 1051.

Антологія «Україна: поезія війни»: обрані стратегії паратекстуальної медіації

Olivier HONTCHARENKO

*43 ans, Mikhaïl, élève de Zaporijia
Estrope, ethnographe, acrobate.
La poésie est pour lui une affaire de peuple.
Aujourd'hui, elle est, plus que jadis, appelée.
Aider l'homme. C'est plus facile ainsi
de reconnaître les sons.*

Olivier HONTCHARENKO

43 роки. Миколай Запорізький етнограф.
Писемник, краєзнавець, драматург і актор.
«Культурні записки» (2009), «Містечківська пародія» (2011),
«Український вербаль» (2013).
Прима «Золотий вік» (в. Іван Драч), відомий акторський театральний
актор у м. Волинська-Міжгірська фундації УКР та в.
Саме у думу народу — він кричить, плаче, малює, кляче,
Запорожець Львівом. Так його віталами Світ.

МОЛІТВА ЗА МАЙБУТНЄ

Мій Господи, ти сам знаєш, як
коли бди відірнути щоріч твої,
і Вулицю Хоронної Погоди,
і Вулицю Зеленої Трави.

Що б не було, а в такій прохду
наварості, краще, горло б не шовка
до перемогі Вулиці Дня
і Вулиці Піснi У Саду.

Мій Господи, це ти мене збудив!
Я не зникаючі ні слівця, ні криві
не ти, щоб знов не Вулиці Погоди
нухля промести на Погоду Дня.

Забудуйте й хліб у сивому чолі,
свій хрест належну пронесу до рогу —
відомо Вулиці Святити Ромелі,
відомо Вулиці Маститири Золотого.

Скажу тобі — в посунуться твоя,
краще жерв і жервям жерв,
на Вулиці Клепального Добра,
на Вулиці Небесної Віри.

Я колись відчував як, що догорів,
сестро на обрій готову проминти
у Храмі Неодоманих Прасурів,
на Вулиці Героїв України...

Миколай Запорізький етнограф
2014

PRIÈRE POUR CAVENIR

Mon Seigneur, montre-nous encore — on attend —
quand les eaux noires vont disparaître,
la rue de Pierre Verre
et la rue du Bon Temps.

Quoi qu'il en soit, je marcherai sûrement
Vers la victoire par la rue du Destin
Et par la rue de la Chanson au Jardin
Vivement, directement, solennellement.

Tu m'as révéillé, mon Dieu impeccable !
Et je ne regretterai ni larmes ni sang
Pour conduire mes petits-enfants
Le long de la rue de l'Arrose sur la place des Miracles.

Une fois gagné mon pain dans ma vieillesse enfin,
le long de la rue de Saint-Mélie,
le long de la rue de l'Art Duré,
je porterai ma croix dans le droit chemin.

Je dirai à la montagne de bouge, et elle s'écroulera
pour la paix et pour le ciel
dans la rue de Bien Universel,
dans la rue de l'Indicible Poi.

Alors, me sentant déjà épuisé et très aride,
je baisserai la tête vers l'horizon paisible
dans le temple des Ancêtres Indiscutés,
dans la rue des Héros d'Ukraine...

Mikhaïl, élève de Zaporijia
2014
Traduit par Ioulia Polozov, relu et corrigé par Olena Prymetvika,
Ivonna Polyshyna, Marie Polozov et Denys Hryshchuk

320
321

Обрані стратегії паратекстуальної медіації

Vassyl MAKHNO

57 ans, New York, États-Unis.
Poète, écrivain, essayiste, traducteur.

Василь МАХНО

57 років, Нью-Йорк, США.

Поет, прозаїк, есеїст, перекладач.

«Котилася торба» (2011), «Вічний календар» (2019).

«Одновірительний дім» (2021).

Літературні конкурси:

«Нагорода Феїду Петра і Лесі Коваленків»,

«Книга року ВВС», Українсько-єврейська премія «Зустріч».

32

33

БАЛАДА ПРО МІСТ

доповідають: що там за мостом
російська колона вилге хвостом
наближаються пси

батальйону морської піхоти наказ:
«міст — у повітря» — війна така
і такі у нас нині часи

і таке у нас право і вірші такі
завивають сирени — марширують полки
й пахне глевка земля

наш чорнозем й херсонський степ
і пролита кров навесні проросте
і завітне навіть зозя

але нині з усіх країн й батьківщини
зброя холодить руки мужичи
і нульєє кров — і бої бої

і один матрос¹² заміновує міст
у якого тепер стратегічний зміст
на Україну
та її солов'їн

він звичайно добіг до підпори як міг
не шкодуючи серця ні своїх ніг
біг як лис: а може як лисиця

UNE BALLADE POUR LE PONT

on signale que, près de ce pont,
un convoi russe frétille de la queue
il s'approche et les marines, quant à eux,

ont l'ordre de faire exploser le pont
voilà un genre de guerre
voilà une sorte d'époque

voilà un genre de droit et une sorte de vers
les sirènes hurlent, les régiments marchent
et le sol friable sent

notre terre noire, notre steppe de Kherson
et le sang versé et les cendres.
germeront et fleuriront au printemps

mais maintenant, de tous les coins,
les hommes ressentent le froid de l'armement
dans le sang ils ressentent un frisson

un marine¹³ place des mines sur le pont
qui est stratégiquement important
pour l'Ukraine
et ses rossignols

en courant vers ce pont
rapide comme un fauve
il faisait tous ces efforts

Обрані стратегії паратекстуальної медіації

¹⁷ poutine, qui affiche ouvertement son soutien au pape en chef de l'église orthodoxe de Moscou, semble obsédé par le chiffre 4 : invasion de la Crimée (2014), début de la guerre en Ukraine (jeudi, 24 février...).

¹⁸ Les cosaques ukrainiens du XVe – XVIIe siècle et du début du XXe siècle relèvent d'un phénomène propre à la chevalerie européenne. Au milieu de monarchies, il était extrêmement difficile pour la liberté cosaque de créer un État stable, mais la création de la Sich zaporogue, en tant que lieu de solidarité fraternelle entre les guerriers, a permis de défendre l'identité nationale d'un peuple à une époque où le colonialisme anéantissait l'existence des nations les unes après les autres. La figuration du cosaque est exemplaire à cet égard ; en effet, il est représenté comme un guerrier à cheval qui non seulement porte des armes (un fusil, un sabre), mais aussi une plume à écrire, symbole de la science et de la puissance de l'éducation, et un instrument de musique (une « kobza » ou « bandoura », soit une sorte de luth), signe d'une joie de vivre et d'un souci de transmettre par le chant l'expérience et la mémoire des générations passées. C'est ainsi qu'est représenté le Cosaque Mamai, héros folklorique ukrainien à qui la légende attribuait des dons surnaturels. Très souvent, il est aussi représenté comme un guerrier au repos jouant de la kobza, assis sous un chêne (évoquant la force du peuple), avec son cheval à ses côtés (symbole de liberté et de fidélité). Rappelant le glorieux passé cosaque, la figure de Mamai incarne le patriotisme ukrainien et le réveil de l'identité nationale.

¹⁹ Les « mignons » sont des escouades de tueurs déguisés en civils ukrainiens.

²⁰ poutine est le pur produit du KGB, cette police politique où il a fait carrière. Le Commissariat du peuple aux Affaires intérieures — le NKVD — était, en URSS, un organisme d'État gérant le système répressif et les camps du GOULAG²¹. La TcheKa est l'ancêtre du KGB.

²¹ La vieille race des molosses russes est de retour comme la mauvaise herbe.

²² Le « son grasseyant » est une allusion à l'élucution particulière de Lénine qui roulait les « R ». Le bolchévisme est-il de retour ?

²³ La révélation de l'identité des combattants qui ont accompli des actes héroïques soulève des défis d'ordre historique, sécuritaire, personnel et d'éducation militaire. Il est également à noter que les combattants

utilisent des indicatifs d'appel dont l'une des fonctions est de contre-carrer les renseignements de l'ennemi. Pour toutes ces raisons, les vrais noms des héros ne sont rendus publics qu'avec un retard. Tandis que la propagande qui s'insinue même dans certaines publications des médias internationaux, tâche de mettre à profit cette incertitude temporaire sur l'identité des combattants ukrainiens, ses effets sont neutralisés dès que celle-ci est révélée. Le poème de V. Makhno était notamment inspiré par l'exploit de Vitalii Skakoun. Son nom était inconnu à l'époque mais désormais on nomme des rues en Ukraine en son honneur. Parmi d'autres braves défenseurs ukrainiens dont les noms n'ont également pas été rendus publics pendant longtemps, on peut citer Oleksandr Oksantchenko et Andrii Pilchtykov (mieux connus sous le nom des « Fantômes de Kyiv »), l'auteur de la fameuse phrase sur le trajet du navire de guerre russe ou encore les défenseurs d'Azovstal²⁴ qui ont refusé l'extradition vers la Russie (dont l'un serait Oleksandr Ivantsov). Telle est la réalité de cette guerre où nos forces armées se battent pour l'honneur et la liberté, pas.

²⁴ Il est fait référence au film d'Oleksandre Dovjenko, réalisateur soviétique d'origine ukrainienne, *L'Ukraine en feu*, sur le destin de sa contrée pendant la Seconde Guerre mondiale dont le témoignage et le ton diffèrent considérablement de ceux que l'on trouve dans les « pobédobéssie » qui fourmillent dans la propagande officielle de la Russie.

²⁵ Tchernobyl est un toponyme mondialement connu à la suite de la plus grande catastrophe d'origine humaine qui ait eu lieu dans une centrale nucléaire en 1986, à l'époque soviétique. Depuis lors, la zone de Tchernobyl est une zone d'exclusion, puisque, en raison du niveau élevé des radiations, aucune activité économique ne peut y avoir lieu et aucun être humain ne peut y vivre. Mais cette contamination extrêmement radioactive de la région n'a pas dissuadé les forces d'occupation de pénétrer l'Ukraine du territoire de Belarus²⁶, d'installer des

²⁶ Ce terme (littéralement « folie (ou frénésie) de la victoire ») désigne, selon la définition du groupe East StratCom Task Force, le culte obsessionnel de la victoire mettant fin à la Seconde Guerre mondiale, développé en Russie sous la présidence de Poutine qui a fait transformer la commémoration publique du Jour de la Victoire en un rituel agressif destiné à promouvoir la puissance militaire russe, la volonté du Kremlin d'utiliser la force des armes contre ses adversaires, et une journée glorifiant la guerre elle-même et toutes ses atrocités (en savoir plus : EUvsDisinfo.eu). Ce terme décrit également l'hystérie sociale autour de ce culte de la victoire en Russie et l'état d'esprit des Russes qui s'attribuent tous les mérites de la victoire.

Проблеми і перспективи

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- БЛАГОВІРНА, Н. Апарат видання як інтелектуальна автономність читача. *Поліграфія і видавнича справа*, 2017, 2: 147–162. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pivs_2017_2_19.
- ГОНЧАРУК, Р. Читацька рецепція як складова літературної комунікації. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки*, 2016, 2: 27-31.
- ГРУШЕВСЬКИЙ М. С. Українська література, її назва, розвій, періоди. *Твори* : у 50 т. Львів : Світ, 2008, 11: 213.
- ДРАНЕНКО, Г. Ф.; СТЕФУРАК, О. В. Український художній переклад у Франції / Traductions de la littérature ukrainienne en France: навч. посіб. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023.
- ЖУКОВСЬКИЙ, А. Михайло Грушевський і Франція. *Український історик*, 1991-1992, 3-4 (110-111); 1-4 (112-115) 110-115, V. 28-29: 306-318.
- КУПИН, Л. Українська політична імміграція у Франції міжвоєнного періоду (1919–1939 рр.). *Мандрівець*, 2013, 1: 31-38.
- ОДРЕХІВСЬКА, І. Аналітична модель дослідження рецепції української літератури в інокультурному просторі: уроки учителя професорки Роксолани Петрівни Зорівчак. *Inozemna Philologia*, 2020, 133: 173-83.
- ПОПЕРЕЧНА, Л. Науково-допоміжний апарат видання. *Українська бібліотечна енциклопедія*. Київ : НБУ ім. Ярослава Мудрого. URL : <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>.
- ЧЕРЕДНИЧЕНКО, О.І. Україніка у франкомовному світі. *Всесвіт*, 2005, 5: 169-172.
- CHYSTIAK, D. Reception of Ukrainian Poetic Literary Discourse in French-speaking Countries (1961–2021). *International scientific conference «The issues of modern philology and creative methods of teaching a foreign language in the European education system» : conference proceedings (December 28-29, 2021. Venice, Italy)*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. 96-100.
- CLERC, M.-F. « Le Médaille de Maroussia » et autres histoires, *Style and Translation*, Printing and Publishing Centre “Kyiv University”, 2020, 1 (7): 175–197, URL : <https://style-and-translation.knu.ua/media/files/2022/1/12/-7-2020.pdf>
- Combe, S. Une réédition critiqu(é)e. *En attendant Nadeau*, 2021, 130: 3-6.
- DELIZÉE, A.; YUDIN, A. Kyiv et Volodymyr, ou Kiev et Vladimir? La transmission des toponymes et anthroponymes ukrainiens comme choix politique. *La Revue Nouvelle*, 2023, 1: 44-50.
- DRANENKO, G.; STEFURAK, O., Traduction littéraire et violence historique. Le cas des traductions françaises de la poésie de langue ukrainienne, M. Grishakova, B. Le Juez et O. Springer, dirs, *CompLit. Journal of European Literature, Arts and Society*, 2023, 5: 173-201.
- GENETTE, G. Paratexts: Thresholds of interpretation. Vol. 20. Cambridge University Press, 1997.
- GEORGES, M. La Demeure du Livre. URL : <https://www.facebook.com/lademeuredulivre/>
- Loyer, E. Une histoire de l'immigration russe en France. Compte-rendu de «L'Exil russe: la fabrique du réfugié apatride». *Nonfiction*, 2008, 1–3. URL : <https://sciencespo.hal.science/hal-01045046/document>.
- MESROBIAN, C. IN PRINCIPIO ERAT VERBUM. UKRAINE : LA POÉSIE EN GUERRE, *Recours au poème*, 225, Mars/Avril 2024. URL : <https://www.recoursaupoeme.fr/in-principio-erat-verbum-ukraine-la-poesie-en-guerre/>.
- POPOVA-BONNAL, T. La poésie patriotique ukrainienne à travers les âges (Edition Bilingue), 2022.
- TCHYSTIAK, D. (dir.). Clarinettes solaires: anthologie de la poésie ukrainienne. Rouen : Christophe Chomant éditeur, 2022.
- Ukraine : 24 poètes pour un pays / Anthologie établie, traduite et présentée par Ella Yevtouchenko et Bruno Doucey. Paris : Editions Bruno Doucey, 2022.

Дякую за увагу!